

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 43544

Gıdanın Politik Ekolojisi
Hazırlayanlar: Fikret Adaman ve Sena Akkoç
Derleme Eser © Fikret Adaman ve Sena Akkoç, 2022
© Metis Yayınları, 2022

Bu kitap Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi'nin
2021 yılı Mart-Kasım aylarında düzenlediği web panellerinden
yararlanılarak hazırlanmıştır. İstanbul Politikalar Merkezi'nin
ve panel katılımcılarının izniyle yayımlanmıştır.

İlk Basım: Şubat 2023

Kapak Fotoğrafı: Nevşehir'e patates toplamaya gelen
mevsimlik işçilerin hasat sonunda sevinçle
toplama kovalarını fırlatışları,
Kasım 2021 (fibhaber.com).

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 44865

ISBN-13: 978-605-316-278-0

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik
araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama ci-
hazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hüküm-
lerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anla-
mına geldiği için suç oluşturmaktadır.

HAZIRLAYANLAR

FİKRET ADAMAN VE SENA AKKOÇ

GIDANIN POLİTİK EKOLOJİSİ

metis | siyahbeyaz

3 Gıda Sisteminin Kilit Özneleri: Çiftçiler, Yarı-Zamanlı Çiftçiler, Mevsimlik İşçiler ve Diğerleri

Burak Gürel ve Deniz Pelek

FIKRET ADAMAN: Bu bölümde gıda sisteminin kilit öznelerinden çiftçilere yoğunlaşacağız. Çiftçi dediğimiz zaman tam zamanlı, yarı zamanlı veya mevsimlik olarak bu işi yapan emekçilerin tamamından bahsediyoruz. Günümüzde şehir hayatından sıkılan veya şehir hayatını protesto eden beyaz yakalı kesimin kıra geri dönüşü söz konusu. Böylece görüyoruz ki kentten kıra dönüş, emekli olup köye dönenlerle sınırlı kalmıyor; zor koşullara rağmen yeni mezun öğrenciler de köye göç edebiliyor. Bu sürecin COVID-19 pandemisiyle hızlanmış olabileceğini düşünüyoruz. Bu noktada “yeni köylülük” diye adlandırdığımız bir olguya referans veriyoruz. Bu olgu hem kentten kıra gidenleri, hem de tarım sektörünün içindeki dönüşümü –ki neoliberal süreçler burada önemli bir rol oynuyor– kapsıyor. Bu bağlamda süreçleri etkileyen bir parametre olarak iklim krizini merkeze almamız gerekiyor. Biliyoruz ki, iklim krizinin etkileri artıyor; özellikle de COVID-19 pandemisiyle birleştikten sonra... Son yıllarda yaşanmakta olan krizler gıda sektörünü oldukça derinden etkiliyor. Bu bölümde gıdanın topraktaki üretici ayağı, çiftçilik ve çiftçiler üzerinde duracağız. Gerek Türkiye’de gerek dünyada çiftçilerin hali hakkında neler söyleyebiliriz?

BURAK GÜREL: Hindistan’daki çiftçiler üzerine odaklanacağım. Önemli farklılıklarına rağmen Hindistan’da ve Türkiye’de yaşanan tarımsal dönüşüm süreçlerinde birçok paralellik bulunuyor. Dolayısıyla Hindistan’daki tarım işçileri üzerinden bir Türkiye okuması yapacağım.

Hindistan’da Kasım 2020’de başlayan kitlesel çiftçi eylemleri uzun süre devam etti. Bu süreç hem Hindistan’ın hem de Türkiye gibi ülkelerin 1950’lerden ve 1960’lardan itibaren yaşadıkları tarımsal dönüşümle yakından bağlantılı. Aynı zamanda bu dönemin kazanımlarıyla ve tarımsal dönüşümün sınırlarıyla/sorunlarıyla da yakın ilişki içerisinde. Bu nedenle anlatımına 1950 sonrasında tarihsel bir arka plan vererek başlamak istiyorum. Hindistan’da yaşanan olaylar, öncelikli olarak “Yeşil Devrim” ile bağlantılı.

Yeşil Devrim bol ürün veren tohumlar, kimyasal gübreler ve ilaçlar gibi modern endüstriyel girdilerin, traktör ve biçerdöver gibi tarım makinalarının yoksul ve orta gelirli ülkelerde daha yoğun kullanılmaya başlanmasını ifade ediyor. Hindistan’da bu süreç genellikle ABD merkezli, Ford Foundation ve Rockefeller Foundation gibi birtakım devlet dışı örgütlerin mali ve teknik destekleriyle başladı. Bu arada, Hindistan yönetimi o dönemlerde Soğuk Savaş’ın avantajını kullanarak hem ABD’den hem Sovyetler Birliği’nden mali ve teknik destek aldı. Bu süreçte devlet girdi fiyatlarını sübvansede taban fiyatlarını belirli koruyucu seviyelerde tutarak ve başta sulama olmak üzere altyapı yatırımları yaparak Yeşil Devrim sürecini destekledi.

Hindistan’daki Yeşil Devrim esas itibariyle ülkenin kuzeyinde, başkent Delhi’nin yakınındaki Haryana eyaletinde, kuzeyindeki Pencap’ta ve Hindistan’ın en kalabalık eyaleti olan Uttar Pradeş’in batı bölgelerinde yoğunlaştı. Bu bölgelerde temel gıda maddeleri olan buğday ve pirinç üretimi ciddi miktarda arttı. Saydığım eyaletler Hindistan’ın tarımsal üretiminin en yüksek ve en gelişmiş olduğu bölgeler haline geldi. Yeşil Devrim, 1950’lerde temel gıda maddelerinin temini konusunda ciddi sorunlar yaşayan, kendi kendine yeterlilik bakımından ciddi kısıtlamalarla karşı karşıya kalan Hindistan’ın temel gıda maddelerinde kendi kendine yeterli hale gelmesiyle sonuçlandı. Yeşil Devrim’e paralel olarak bir de “Kamusal Dağıtım Sistemi” kuruldu. Bu sistem aracılığıyla devlet, gıda maddelerini taban fiyattan çiftçilerden satın aldı ve aldığından bile daha düşük fiyatlara, birtakım marketler aracılığıyla sübvansede edilmiş düşük fiyatlara bu gıdaları alt gelir gruplarına temin etti. Bugün de devletin kontrolündeki yaklaşık 500 bin market aracılığıyla yaklaşık 800 milyon kişiye, yani Hindistan nüfusunun aşağı yukarı üçte ikisine sübvansede edilmiş fi-

yatlarda başta pirinç ve tahıl olmak üzere birtakım temel gıdalar temin ediliyor. Bunlara Yeşil Devrim'in kâğıt üzerindeki veya gündelik hayattaki kazanımları diyebiliriz. Ancak bu süreç çok ciddi çelişkilerle ve sorunlarla malûl. En temel iç çelişki ise sınıfsal çelişkiler. Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığını kazanmasından sonra hem eyalet hükümetlerinin hem de merkezi hükümetin birtakım toprak reformu girişimleri olsa da ciddi bir toprak reformu yapılmadı. Tarım işçilerinin ücretleri ve çalışma koşulları da devlet denetiminin dışında tutularak işverenlerin insafına bırakıldı.

En son 2011'de yapılan büyük çaplı nüfus sayımı verilerine göre, Hindistan'da 144 milyon topraksız tarım işçisi var. Bu da çalışan nüfusun yaklaşık üçte birine denk geliyor. İşte bu kesim, Yeşil Devrim'den önce de sonra da kaybedenler grubunu oluşturuyor. Bölgesel eşitsizlikler de Yeşil Devrim sonrasında belirginleşti. Genelde Pencap, Haryana ve Uttar Pradeş'e altyapı yatırımları yapıldı. Ülkenin geri kalanında birtakım istisnalar olsa da genel olarak tarımsal altyapının es geçildiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Yeşil Devrim'den kuzeydeki büyük toprak sahipleri ile onlar kadar olmasa da küçük ve orta ölçekli çiftçiler kazanımlar elde etti. Ancak ülkenin geri kalanında, özellikle de alt sınıflarda ve işçilerde bu tip kazanımları görmüyoruz.

Yeşil Devrim kimyasal girdilerin giderek daha fazla kullanılmasına yol açtığı için ciddi ekolojik sorunlara da yol açtı. Yer üstü su kaynaklarının kullanımı yaygınlaştırılmaya çalışılsa da Yeşil Devrim esas olarak yeraltı su kaynaklarının kullanımına dayandı. Pompalarla yeraltı suyunun yukarıya çekilerek tarlaların sulanması yaygınlaştı. Şimdi hem kimyasal girdiler çevreyi ve suları kirletiyor hem de yeraltı su kaynakları giderek daha hızlı azalıyor. Buna ek olarak, dünyanın geri kalanında olduğu gibi, iklim değişikliği Hindistan'ı da ciddi ölçüde etkiliyor; kuraklık ve sellerin hem sıklığı hem de şiddeti artıyor.

Bu çerçevede küçük ve orta ölçekli çiftçiler, girişimciler olarak, her yerde olmasa bile belirli bölgelerde desteklendi ve belirli kazanımlar elde etti. Yapılan destekler sonucunda çiftçiler de daha riskli ürünlere yöneldi. Bunun bir örneği, son 20 yılda genetiği değiştirilmiş tohumlarla üretilen Bt pamuğu. Bu pamuk türü ciddi sulamaya ihtiyaç duyuyor. Kuraklığın yaşandığı yıllarda, özellikle de bölgenin

sulama altyapısı tarihsel olarak yetersizse, Bt pamuğuna yapılan yatırımlar iflasla sonuçlanıyor ve tarihe baktığımızda çok iflas vakasıyla karşılaşılıyor. Diğer ürünlerde de benzer sorunlar ortaya çıktı. Ürün kayıpları, kayıpların yol açtığı iflaslar ve artan borç yükü, çiftçiler arasında derinleşen bir umutsuzluğa yol açtı. Hindistan'da çiftçi intiharları giderek yaygınlaştı. 1995-2014 yılları arasında 300 bine yakın çiftçi ve tarım işçisinin intihar ettiği biliniyor.¹

Bugünün çiftçi eylemleri de bu arka plan göz önünde bulundurularak anlaşılmalı. Çiftçi eylemlerine Yeşil Devrim'den nispeten kazançlı çıkan bölgeler, çiftçi grupları ve sınıfsal kesimler ön ayak oluyor. Bu çok önemli; çünkü tarihsel olarak her zaman kaybedenlerin değil, bir dönemin kazançlı kesimlerinin de bu eylemlerde öne çıktığını görüyoruz. Aşırı sağcı olarak nitelendirebileceğimiz ve Modi'nin başbakanlığını yaptığı Hindistan Halk Partisi'nin (Bharatiya Janata Party, BJP) Eylül 2020'de çıkardığı üç yasa, çiftçi eylemlerinin odağında yer alıyor. Bu yasalardan biri, çiftçi mahsulünün ticaretini teşvik etmek ve kolaylaştırmak üzerine. İkincisi, çiftçileri güçlendirme ve koruma amaçlı fiyat güvencesi anlaşması ve çiftlik hizmetleri yasası. Üçüncüsü ise temel emtia yasasında yapılan değişiklikler. Bu yasaların üç temel amacı var. Kamusal Dağıtım Sistemi'ne göre, tarım ürünlerinin ticareti yalnızca devletin belirlediği pazarlar içinde yapılabilir. Çıkarılmak istenen yasaların birinci amacı, gıda ticaretini bu pazarların dışına çıkarmak ve ticareti geleneksel tüccarların elinden alarak büyük şirketlerin kontrolüne vermek. İkinci amaç, taban fiyatı uygulamasını aşındırmak. Yasaların hiçbirinde taban fiyatın kaldırıldığı söylenmiyor, yani taban fiyatı uygulaması görünüşte korunuyor; ancak ürün ticareti devlet kontrolündeki pazarların dışına çıkarıldığında taban fiyatı belirlense bile bu fiyat uygulanamıyor. Üçüncü amaç ise sözleşmeli çiftçiliği yaygınlaştırmak. Tarım ticareti büyük şirketlerin kontrolüne geçerse bu şirketler sözleşmeli çiftçiliği daha kolay yaygınlaştırabilirler.

Çiftçiler başından beri bu yasalara karşı çıktı. 26 Kasım 2020'de işçi sendikaları hem kendi taleplerini belirtmek hem de çiftçilerin taleplerini desteklemek için bir günlük genel grev yaptı. Bu greve 250 milyon kişinin katıldığı söyleniyor. 30 Kasım'da ise çiftçiler başkent Yeni Delhi'nin kapısına dayandılar ve o günden itibaren Delhi'nin gi-

rişinde kamplar kurarak eylemlerini sürdürdüler. Zaman zaman demiryolu ve karayolu ulaşımını engellediler. 26 Ocak 2021'de Delhi'de polisle büyük bir çatışma yaşandı. Diğer bölgelerde de destek eylemleri yapıldı.²

Ancak bu eylemlerin tarihsel arka planından kaynaklanan birtakım sınırlılıkları da var. Buradaki temel sorun, küçük ve orta ölçekli çiftçilerle bu çiftçilerin mevsimsel olarak veya belli sayıda da olsa düzenli olarak istihdam ettikleri tarım işçileri arasındaki ilişkiler. Bu, yalnızca Hindistan'daki çiftçi eylemlerinin değil, benzer özellikler gösteren diğer çiftçi eylemlerinin de en temel sınırlılığı. Hindistan'da toprak sahibi çiftçilerin çalışan nüfus içindeki oranı 2001'de %31,6'dan 2011'de %24,6'ya düştü. Aynı dönemde topraksız tarım işçilerinin toplam çalışan nüfustaki oranı %26,5'ten %29,6'ya yükseldi.³ Yani çok ciddi bir işçileşme ve yoksullaşma süreci yaşandı. Ancak çiftçilerin topraklarını yitirmesi ve bir tür işçileşme sürecinden geçmesi az topraklı çiftçiler ile topraksız işçilerin kolaylıkla birleşebileceği veya bir ittifak kurabileceği anlamına gelmiyor.

İki yıl önce Bermal Küçük ve Sercan Taş ile Doğu Karadeniz hakkında yazdığımız makalede çay ve fındık tarımından bahsederken benzer bir konuya değinmiştik.⁴ Orada fındık ve çay tarlalarına sahip olan ve kâğıt üzerinde küçük çiftçi gibi görünenler, genellikle ya yakınlardaki kentlerde ya da İstanbul gibi metropollerde işçi olarak çalışıyorlar. Ancak bir şekilde tarlalarını ellerinde tutmaya, bazen kendileri tarlaya gidip bazen de mevsimlik işçi istihdam ederek tarımsal varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar. Hindistan'da da benzer bir durum söz konusu. Çiftçiler giderek proleterleşse bile bir şekilde bir ayaklarının tarımda olmasını istiyor ve işçi istihdam etmeyi sürdürüyor. Burada şöyle bir sorunla karşılaşıyoruz: İstihdam edilen işçilerin ciddi bir bölümü, Hindistan'ın nispeten daha alt kastlarına mensup olan, daha çok ayrımcılığa maruz kalan kesimlerden gelen, zaman zaman mevsimlik çalışan göçmen işçiler. Çiftçiler, bu göçmen tarım işçilerinin ücretleri ve sosyal hakları konularında bugüne kadar çok da ilerici tavırlar almadılar. Yeni çıkarılan yasalar geleneksel tüccarların kontrolünü aşındırma potansiyelini barındırdığı için, tüccarlar da bu eylemleri destekliyor. Tüccarların da tarım işçilerinin sosyal hakları konusunda pek de hassas olmadıkları biliniyor. Tüm bunlara

ilave olarak, ülke çapında aşırı sağcı ve faşist hareketlerin güçlenmesini de olumsuz bir faktör olarak göz önünde bulundurmak gerekir. Kongre Partisi'nin kısmen neoliberal politikalar benimsediği için 1990'lardan itibaren zayıfladığını, bu süreçte ilerici-sol partilerin değil, günümüzde Modi'nin temsil ettiği, 2014'ten bu yana merkezi iktidarı kontrol eden aşırı sağın güçlendiğini biliyoruz. Aşırı sağ, kırsal bölgelerde çiftçilerden ve tüccarlardan destek alarak güç kazandı.

Hindistan'daki çiftçi eylemleri pek çok bakımdan desteklenmesi gereken çok meşru taleplere sahip. Bir günlük genel grev ile başlaması ve işçi sendikalarının da bu eylemlere bir şekilde destek vermesi olumlu görülmesi gereken bir durum. Bu protestolar Modi'yi zayıflatma potansiyelini taşıdığı için farklı kesimler çiftçi eylemlerinin etrafında kenetlenmeye çalışıyor. Ancak sözünü ettiğim tarihsel sınırlar bu eylemlerin hem bölgesel olarak hem de sınıfsal olarak genişlemesinin, daha geniş bir ittifaka doğru ilerlemesinin önünde ciddi engeller oluşturuyor.

FIKRET ADAMAN: Çiftçi dediğimiz kesimin ne kadar farklılıkları barındırdığını Hindistan örneğiyle çok güzel anlamış olduk. Çiftçi dediğimizde birçok alt katmandan bahsediyoruz: tam-zamanlı çiftçiler, yarı-zamanlı çiftçiler, mevsimlik işçiler, göçmen işçiler... Tam zamanlı dediklerimizin içinde de sermaye biriktirmiş olanı, toprağını genişletmiş, makine parkı zengin olanı da var, daha gariban olanı da. Bunların bazıları kazanırken bazıları kaybedebiliyor.

Genelde kaybedenlerin isyan etmesini beklessek de bazı durumlarda kazananların da çıkarlarına aykırı politikalara isyan ettiğini görüyoruz. Fazla kaybedecekleri olmayanlar genelde ayağa kalkar şeklindeki genel geçer düşünceye aykırı bir durum. Hindistan örneğinde olduğu gibi bazen isyan etmek için fazla güvencesiz olmamak gerekiyor. Hindistan'da yaşananlar, neoliberalizmin tarıma verdiği hasarın sonuçları. Bunu dünyanın farklı yerlerinde farklı şekillerde görüyoruz. Hindistan'da bir isyana tekabül etmesi hem bir sosyal hareket hem de politik bir eylem olarak önemli bir konu. Bu protestolar içlerinde kimi zaman daha sessiz yaşanan gerginlikleri ve çelişkileri barındırıyor.

DENİZ PELEK: Ben mevsimlik işçiler ve Türkiye üzerinde duracağım. COVID-19 pandemisiyle birlikte gıdanın kendisi, kentlerin nasıl besleneceği, halkı kimin doyuracağı tekrardan sorgulanır hale geldi. Birçok büyük gazete, günlerce mevsimlik işçiler üzerine yazdı. Kimi ülkeler işçi göçlerini kolaylaştırmak için birtakım imtiyazlar verdi. Çünkü dünyada “mevsimlik işçilik” dediğimizde Türkiye’deki gibi yurtiçi göçlerden değil, yurtdışından göçenlerden bahsediyoruz. Kanada, Belçika, Avusturya, İspanya, Yunanistan ve diğer birçok ülke, seyahat kısıtlamalarının olduğu bir dönemde mevsimlik tarım işçileri için vize kolaylıkları sağladı. Böylelikle dünya genelinde mevsimlik işçilerin gıda zincirleri içerisinde ne kadar önemli bir rol oynadığı görülmüş oldu.

Mevsimlik işçiler Türkiye’de de çok önemli bir yerde. Özellikle tarımın geçirdiği dönüşüm içerisinde çok anlamlı bir konumdalar. Tarımda çalışan nüfusta 1980’den beri çok ciddi bir düşüş yaşanıyor: 1980’de %56,1 olan oran, 2019’da %18,2’ye düştü.⁵ Bu çok ciddi bir çözülmeye işaret etse de %18,2, Avrupa ülkelerine kıyasla çok yüksek bir oran. Çünkü Türkiye’de tarımda bir yanda çözülme yaşanırken diğer yanda da üretici tipinin çoğunluğunu oluşturan küçük ve orta ölçekli üreticiler var. Dolayısıyla şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Tarım sektöründe çalışan kesim, kendini neoliberal saldırı karşısında nasıl ayakta tutuyor?

Bu soruya yeni köylülük yaklaşımı çerçevesinde birtakım cevaplar verildi. Yeni köylülük yaklaşımı, temelde yeni köylü tipolojilerine ve hayatta kalma stratejilerine odaklanıyor. Yeni köylü tipolojisi, Fikret Adaman’ın da bahsettiği gibi, çocukken köyde yaşayıp gençken kente göç eden ve emekliliğinde köye geri dönenleri ve kentten kıra tersine göç edenleri kapsıyor. İkinci odak noktası, köy-kır arası ikametler. Özellikle %56’dan %18’e düşen kesimin içinde ücretsiz tarım işçileri önemli bir yer kaplıyor. Ücret karşılığı olmaksızın, ailelerinin tarlalarında çalışan, hane halkının çocuk ve genç fertlerini de kapsayan ücretsiz tarım işçileri, öncelikle 1980-90’larda, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere göç etti. Ancak bugün genç ücretsiz tarım işçilerinin yakın şehirlere göç ettikleri görülüyor. Örneğin Ege köylerini düşünecek olursak turizm ve iş olanaklarının var olduğu bölgelerde ücretsiz tarım işçilerinin yakın bölgelerde ya gü-

nübirlik işlere girerek ya da turizm sezonunda sahil kasabalarına göç ederek köydeki ailesini finanse ettiğini görüyoruz. Böylelikle köylülük çözülüyor, ama işler artık tarımda değil, turizm sektöründe yapılıyor. Bir diğer odak noktası da özellikle Karadeniz’de ve Güney Ege’de gelişmekte olan eko-turizm. Burada yalnızca butik otellerin varlığı değil, bununla birlikte gelen diğer sektörlerde de –yerel yemekler yapan restoranlar veya hediyelik eşya dükkânları gibi– genellikle köylüler çalışıyor. Böylelikle gelirin çeşitlendirilmesiyle köylülüğün bir şekilde ayakta kaldığı, ancak yeni tip bir köylülüğün ortaya çıktığı söyleniyor.

Yeni köylülüğü tanımlarken mevsimlik işçileri bunun dışında bırakmak tanımı çok eksik kılıyor. Türkiye’deki mevsimlik tarım işçilerini düşündüğümüzde eklemek isteyeceğim birçok olgu var.⁶ Bu işçilerin arasında Osmanlı’dan beri var olan, yakın şehirlere veya yakın bölgelerden birkaç aylık göç eden yerli işçiler, yine Osmanlı’dan beri var olan Kürt tarım işçileri, Sovyetler Birliği’nin yıkılışının ardından Gürcistan’dan Karadeniz’e turist vizesiyle gelen tarım işçileri ve genellikle Kars ve Ardahan bölgesinde çalışan Azerbaycanlı tarım işçileri var. Gürcülerin ve Azerilerin genellikle kendileriyle etnik yakınlık kurabilecekleri bölgelere gittiğini görüyoruz. Bunlara ek olarak 2011 yılından beri tarımsal işgücünde mülteci yoğunluğu artış gösterdi. Suriyeli mevsimlik tarım işçileri bugün Türkiye’nin her bölgesinde istihdam ediliyor. Dolayısıyla işgücünün mülteci ağırlıklı olması ve etnik açıdan daha çeşitli hale gelmesi, Türkiye’nin eski yerli ve Kürt işçilerden oluşan profilinin dışına çıkıldığına işaret ediyor.

Bir yanda göç dalgaları diğer yanda kırsal dönüşümün varlığı söz konusu. Yani devletin tarımdan çekildiği, üreticiyi artık desteklemediği ve kooperatifleri etkisizleştirdiği bir dönemde üreticiler bir şekilde hayatta kalmaya çalışıyor. Bu üreticilerin başvurdukları en temel stratejilerden birisi de ürettikleri ürünleri piyasa koşullarına göre belirlemek. Bunun en bariz olduğu örneklerden biri Adana’da pamuk üretiminin bitişi. Pamukta ithalat vergisi kaldırıldıktan ve kooperatifler etkisizleştirildikten sonra Adana’da pamuk yerine narenciye üretimine ağırlık verildi. Bu kırsal dönüşüm ve göç dalgaları bağlamında Adana’da son dönemde kır gettoları oluştu. Dolayısıyla yeni

köylülük tanımlarına kır gettolarının mutlaka dahil edilmeleri gerektiğini düşünüyorum.

Eskiden mevsimlik tarım işçilerini düşündüğümüzde, örneğin Adana'da pamuk hasadı döneminde gelip 5-6 ay kalıp geri dönen işçileri anlıyorduk. Bu yıllarca böyle devam etti. Ama bugün hiç geri dönmeyen, yıllarca çadırda kalan insanlar söz konusu ve bu insanlar belirli bölgelerde çok büyük çadır mahalleleri oluşturdular. Ben burada getto kavramının açıklayıcı olduğunu düşünüyorum, çünkü bunlar tamamıyla ayrıştırılmış mahalleler. Yani köyden ve şehirden uzak, yalnızca çadırların olduğu, etnik olarak ayrıştırılmış bölgeler. Suriyeli mevsimlik tarım işçilerinin neden burada kaldığını tahmin edebiliriz; çok ciddi bir barınma ve iş bulma sorunları var. Çadırda barınma koşulları çok kötü ve mevsimlik işçilere çok düşük ücretlere çalışma olanağı sağlanıyor olsa da mevsimlik işçiliğin bu gettolardaki varlığıyla, Suriyelilerin barınma ve iş sorunu bir şekilde çözülmüş oluyor.⁷ Kürtler ise geri dönmeyi maliyetli buluyor. Ek olarak bu bölgede narancyeye dönülmesi de işçilerin yılın her döneminde iş bulmasına olanak sağladı. Elbette bu sürekli bir iş değil, çok aralıklı ve çok güvencesiz. Düzensiz de olsa yılın her dönemi bir şekilde iş bulunduğu için işçiler rasyonel bir karar vererek bu gettolarda yaşıyorlar.

Tabii ki etnik ayrıştırmanın ekonomik, sosyal ve politik sonuçları var. Öncelikle, sürekli işe gereksinimi olan işçinin var olması, üreticinin işçi bulma sorununu çözüyor. Üstelik çok düşük ücretlere çalıştırabilecekleri işçiler bulabiliyorlar ve bu işçiler üreticinin hayatta kalması için çok önemli bir avantaj sağlıyor. Sosyal olarak ise kır bölgelerinde farklı karşılaşmalar yaşanıyor. Bir tarafta okullarda, gettoda çalışan çocuklarla köyde yaşayan çocukların, diğer tarafta da işçilerle üreticilerin karşılaşması söz konusu. Politik sonuç olarak ise devlet artık bu bölgeleri mahalle olarak tanımlamıyor. Bunlar genellikle Devlet Su İşleri'nin toprakları ve işçilerin bir şekilde buraları "işgal ettiğini" söyleyebiliriz. Ancak devlet buralara elektrik ve su götürmek üzere sorumluluk hissediyor. Valilerin ve belediye başkanlarının inisiyatifinde, zaman zaman elektrik ve su sağlanan getto mahalleleri mevcut. Devlet için de kırın artık sadece köylerin toplamından oluşmadığı, kır gettolarını da içine alan, sadece o bölgedeki köylüleri değil aynı zamanda gettolarda yaşayan göçmen tarım işçilerini de içe-

ren daha geniş bir anlamı olduğunu söyleyebiliriz. Elbette Hindistan'daki gibi büyük çapta organize olan mevsimlik tarım işçilerini Türkiye'de görmüyoruz. Ancak bu gettolardaki kalıcı görüntünün kendisinin, bu toprağı işgal etmenin ve rasyonel bir kararla bir zamanların gecekondulaşmasına benzer bir durumun yaşanmasının kendi başına bile farklı tipte bir özne oluşturduğunu düşünüyorum.

FİKRET ADAMAN: Aslında dışardan baktığımızda hep tek bir köylü varmış gibi düşünüyoruz. Ancak biraz daha derine indiğimizde, farklı ontolojilerle karşı karşıya kalıyoruz. Biz de çalışmalarımızda tarım işçilerinin günlük ücretlerinin mülteciler ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için farklı olduğuna şahit olduk.⁸ Arada yaklaşık %25'lik bir fark söz konusuydu. Dolayısıyla çok-katmanlı bir problemden bahsediyoruz. Mevsimlik işçilerin hiçbir güvencesi yok. Çocukların eğitim imkânları da ya sık sık yer değiştirmeleri ya da gettolarda yaşamaları nedeniyle çok kısıtlı. Pandemi sırasında bu çocukların internete ve tabletlere erişiminin ne derece mümkün olduğu da tartışma konusu.

Biraz daha gıdaya odaklanmak istiyorum. Elbette tarım, gıda meselesinin çok önemli parçasını oluşturuyor ve gıdaya baktığımızda kilit özne olarak çiftçileri görüyoruz. Peki, bir adım daha öteye gidip tarlada ekilenin ötesinde ne olduğuna dair neler söyleyebiliriz?

Bir de kırdaki borçluluk meselesine değinmek istiyorum. Kırdaki borçluluğun politik ekonomisine dair neler söyleyebiliriz? Bu hususları akılda tutarak, Burak Gürel'e "Hindistan'daki farklı kesimler Delhi'ye gelen grupların ortak sorunu reform paketlerinin geri çekilmesiyle mi sınırlı, yoksa başka uzlaştıkları noktalar da var mı?" diye soruyorum.

BURAK GÜREL: Borçluluk Hindistan'da yeni bir sorun değil, bunun çok uzun bir tarihi var. Ancak son yirmi-otuz yıldır borçluluk meselesine yeni bir boyut eklendi. Çiftçilerin girişimci olmaları teşvik ediliyor. Örneğin, Bt pamuğa yatırımın teşvik edilmesi hem girdi hem de kredi ihtiyacını artırıyor. Burada iklim koşullarının olumsuzluğu ile altyapısal problemler bir araya geldiği zaman ciddi ürün kayıpları yaşanıyor. O zaman da borçluluk meselesi daha yıkıcı hale geliyor. Bunun

sonucunda tarım işçisi ve çiftçi intiharlarına şahit oluyoruz. 1978'de kurulan Hindistan Çiftçi Sendikası (Bharatiya Kisan Union, BKU), 1980'lerde ve 1990'larda kitlesel ve etkili eylemler örgütlemişti. "Yeni çiftçi hareketi" olarak anılan bu hareketin temel talepleri tarımsal girdilerin devlet tarafından sübvansede edilmesi, ürün taban fiyatlarının artırılması ve çiftçi borçlarının silinmesi veya yeniden yapılandırılmasıydı. Çelişkili biçimde, Hindistan bir yandan neoliberalleşirken diğer yandan çiftçi hareketi belirli kazanımlar elde edebildi. Yani borçluluğun ortadan kaldırılmasının talep edilmesi çok da yeni bir durum değil. Borçluluk meselesi bugünkü eylemlerde de işleniyor.

BJP hükümeti bu süreçte çiftçilerin anız yakmalarını da yasaklamaya çalışıyor. Çiftçiler, kendilerine daha iyi koşullar sunulmadan bu yasağın uygulanmasının gelir kaybına yol açacağını söylüyorlar.⁹ Burada ekolojik olanı yapabilmek için önce sosyo-ekonomik problemlerin çözülmesi gerektiğini görüyoruz. Diğer yandan Hindistan 2005'ten beri dünyanın en büyük kırsal istihdam programı olan Mahatma Gandhi Ulusal Kırsal İstihdam Garantisi Yasası'nı uyguluyor. Çiftçi eylemlerinde fazla öne çıkmasa da eylemlerin öncesinde gerçekleşen genel grevlerdeki taleplerden biri, bu programın daha fazla ödenek sağlanarak genişletilmesiydi. Ancak bahsettiğimiz çiftçi hareketinin esas talepleri taban fiyatlarının devam ettirilmesi, büyük şirketlerin tarımsal ürün ticaretine fazla girmemesi, devletin tarım ticareti alanındaki regülasyonlarının sürdürülmesi.

FİKRET ADAMAN: Belki Türkiye'de borçluluktan bahsederken "dayıbaşılar"dan da bahsedebiliriz. Bunu daha sonra maden sektöründe de gördük. Biz, Soma'daki madende çalıştığımızda, "dayıbaşılar" önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmıştı: Bu kişiler belirli sayılarda işçi getiriyor ve onların başı oluyor. Şirket de bu baştaki kişi ile görüşmelerini sürdürüyordu.¹⁰

İşçilerin ücretlendirilmesinde deneyim ve beceri ne kadar rol oynuyor? Örneğin Suriyelilerin daha düşük ücretle çalıştırılmasında bir statü farkı mı söz konusu, yoksa bu fark deneyim eksikliğinden mi geliyor? Bir de çocuk işçiliği üzerine görüşlerinizi almak istiyorum. Eski kadar olmasa da bugün hâlâ kentlerde çocuk işçileri görüyoruz ve kıra gittiğimizde çocuk işçilerin çok daha yüksek oranda kullanıldığını da bir gerçek. Özellikle mevsimlik işçilere baktığımızda bu duruma dair ne söyleyebiliriz?

Özellikle mevsimlik işçilere baktığımızda bu duruma dair ne söyleyebiliriz?

DENİZ PELEK: Çocuk işçilik bölgeden bölgeye değişiyor. 2009 yılında yüksek lisans tezim için Ordu'da mevsimlik tarım işçileri üzerine çalıştım. Ordu'da çocuk işçilik pek yaygın değildi; yaygın yerlerde ise çocuk işçiler 12-18 yaş arasındaydı ve yarım yevmiyeyle çalışıyorlardı.¹¹ Doktora tezimde daha farklı bir araştırma sorusuyla sahaya gittim. Bursa-Orhangazi'de, Adana, Mersin ve Manisa'da gördüğüm kadarıyla, günlük yevmiyenin yanı sıra parça başı yevmiye de söz konusu.¹² Böyle durumlarda aileler genelde çocuklarını çalıştırıyor ve çocuklara ücretten bir pay verilmiyor. Bir de ürünün çocuk işçiliğine ne kadar uygun olduğu önemli. Örneğin bir çocuk domatesi toplayabilir ama fındık toplamak onun için daha zordur. Aileler genelde okul dönemine göre karar alıyor; ama çoğu durumda çocuklar Eylül ve/veya Haziran aylarında okulun bir kısmını kaçırabiliyorlar. Yine de mevsimlik işçiler arasında çocukların okulu göz önünde bulunduruluyor. Ancak kır gettolarında okulu kaçırmak gibi bir durum söz konusu değil, çünkü çocuklar zaten o bölgedeki okula gidiyorlar. Burada da okul servisinin o bölgeden geçmesi konusunda devlete yapılan bir baskı var. Valilik veya belediye bunu bir şekilde sağlamaya çalışıyor. Bu arada okulu bitirdikten sonra tarlaya dönen çocuk sayısı oldukça fazla. Çocukların eğitimi çoğunlukla ilköğretim odaklı. Genellikle mevsimlik tarım işçileri konusunda liseye giden öğrenciyi hiç konuşmuyoruz ama bu da önemli bir konu.

Dayıbaşılar, mevsimlik tarım işçiliğinde çok kilit bir rolde. Özellikle Kürtler'de, o bölgeden sosyal becerileri yüksek olan biri dayıbaşı oluyor, üreticiyle komisyoncu gibi anlaşılıyor. Her şey sözlü güvene ve sözlü anlaşmalara dayanıyor. Dayıbaşılar tarlada çalışmıyor, yalnızca iş anlaşmalarını yapmakla yükümlüler ve işçi ücretinin %10'u kadar da komisyon alıyorlar. Hasat sonunda üretici, parayı dayıbaşıya veriyor ve dayıbaşı komisyonunu alarak işçilere ücretlerini dağıtıyor. Suriyelilerin çok düşük ücretlere çalışmasında da dayıbaşıların payı var. Dayıbaşı bazen Suriyelilerden %50 komisyon alıyor, bazen tüm parasına el koyarak yalnızca yemek karşılığında çalıştırıyor. Yani Suriyelilerde sabit bir komisyon ölçütü yok, alınan ücret da-

yıbaşına bağlı olarak değişiyor.¹³

Kır gettoları dünyada yaygın bir kavram değil, çünkü mevsimlik işçilik genellikle geçici bir işçilik biçimi. Güney İtalya'da kullanılan bir kavram. Köylerin dışında, terk edilmiş gecekondu benzeri evlerin olduğu mahalleler var. Göçmenler ve mülteciler bu mahallelerde kalıyor ve onlara bu evleri kiralayanlar da dayıbaşılar. Ancak literatüre göre oradaki dayıbaşılar genellikle mafyadan ve işçileri suça bulaştıran kişiler.¹⁴ Türkiye'deki dayıbaşılığı ise böyle değil.

İşçilerin ücretleri ve becerileri konusunda ise, Karadeniz'de genellikle Gürcülerin daha iyi fındık topladığı söyleniyor. O nedenle Gürcülerin ücretlerinin Kürtlerin ücretlerinden yüksek olduğu ifade ediliyor. Benzer şekilde, Türklerin daha dikkatli çalıştıkları için daha yüksek ücret aldıklarını söyleyenler de var. Ancak bunun pratikteki karşılığında emin değilim. Çünkü tarım işini belirli bir süre sonra herkes öğrenebiliyor. Bu bazı durumlarda tarım işindeki etnik ayrımcılığı meşrulaştırmak için kullanılan bir söylem de olabiliyor.

FIKRET ADAMAN: İklim değişikliği Türkiye tarımında hissedilmeye başladı. Göç olayında iklim değişikliğinin etkisi üzerine bir çalışma var mı? Tarımda bir değişiklik var ve bu değişikliği ölçmek mümkün ama Türkiye'de bunun ardındaki faktörleri irdeleyen bir çalışma bulunuyor mu?

DENİZ PELEK: Çevresel faktörlerin ve iklim değişikliğinin mevsimlik tarım göçüne ve tarım işçilerine olan etkisi üzerine çalışmalar oldukça az. Ancak az da olsa sosyal ve ekonomik açıdan kırılgan olarak tanımlayabileceğimiz bu kesimin iklim değişikliğinin yarattığı sonuçlarla birlikte nasıl çifte maruziyete uğradığı üzerine Ethemcan Turhan'ın çalışmaları var.¹⁵ Ayrıca Kalkınma Atölyesi'nin Adana'daki su taşkınının mevsimlik tarım işçileri üzerine olan etkilerini araştırdığı raporu da iklim değişikliğinin işçiler açısından ne gibi sonuçlar doğurduğuna dikkat çekiyor.¹⁶

FIKRET ADAMAN: Çiftçiler ve mevsimlik işçiler arasındaki çatışmayı göz önünde bulundurduğumuzda bu gruplar arasında ittifak ne kadar mümkün? Heterojenlik ve ittifak üzerine ne söyleyebilirsiniz?

DENİZ PELEK: Ben bu konuda Burak Gürel ile aynı görüşteyim. Küçük, orta veya büyük üretici de olsa üreticilerin bir işveren rolü var, özellikle de kentlere göçün arttığı bir dönemde. O nedenle işi üreticide tutmak, üreticinin işveren rolünü gözardı etmemize yol açıyor. Burada iki ayrı sınıftan bahsediyoruz. Elbette üretici de kentteki gibi bir işveren değil; ama bir çıkar çatışması bulunuyor. Hak arama pratiğinin de bu iki sınıfın kendi hak arama mücadeleleri içerisinde oluşacağını düşünüyorum.

BURAK GÜREL: Bu en eski sorulardan biri. Belki 100-150 senedir klasik Marksist literatürden de bildiğimiz üzere, "Küçük ölçekli çiftçilerle işçiler bir ittifak kurabilir mi? Hangi politik çerçevede bu mümkün olabilir?" diye tartışılıyor.¹⁷ Marksist olmayan literatürde de benzer sorular tartışılıyor. Çözülmesi kolay olmayan bir mesele bu. Elbette belli kesimler var, girdi ve taban fiyatı konusundaki bir mobilizasyonda çiftçiler, toprağı olanlar öne çıkacaktır. Ancak buna topraksızlar da itiraz etmeyecektir. Sübvansiyon ve taban fiyatında belli ortak talepler olabilir, buna toprak reformu da eklenebilir. Ancak konu "Kimin toprağı? Toprak nasıl dağıtılacak? İşçilerin sosyal hakları hangi çerçevede belirlenecek?" sorularına geldiğinde bu ittifaklar ciddi pürüzlerle karşılaşılıyor. Hindistan gibi kırsal alanın çok aktif olduğu bir yerde bile bu ittifak tam anlamıyla kurulabilmiş değil. İşin zorluğu şurada: Bir kişi kendisi kentte işçi olabilir, kentteki sınıf temelli hak arama mücadelelerine katılabilir ama kırdaki toprağı varsa ve bu toprakta işçi istihdam ediyorsa kentteki sınıfsal pozisyonundan farklı bir tavır alabilir. Tarihsel olarak çözümlere baktığımızda da yine bunun kolay olmadığını görüyoruz. Örneğin kooperatifler nasıl kurulacak, sadece çiftçilerin haklarını mı koruyacak, yoksa emek istihdamında çiftçileri de ikna ederek işçilerle bir denge kurabilecek mi?

Çiftçi intiharlarına dair bir nokta daha eklemek istiyorum. Bir çiftçi intihar ettiği zaman, çiftçinin ailesi tazminat hakkına sahip oluyor. Çiftçi zaten borç içinde mutsuz ama geri kalanların o tazminatla borcun en azından bir bölümünü silmesi mümkün.

FİKRET ADAMAN: İntihar olayları gerçekten çok trajik ve katmanlı bir problem. Hindistan'da bunlar olurken kırsal kesimin politik olarak sesini yükselttiğini görüyoruz. Türkiye'ye baktığımızda ise tarihsel olarak kırsal kesimin sesini 1950'lerde, 1960'larda daha yüksek duyuyorduk. Bugün kırsal kesimin sesini duymamamızın sebebi ne?

DENİZ PELEK: Öncelikle organize bir harekete geçilmesinin önünde engeller var: Bazı işçiler kır gettosunda kalıyor, bazıları mevsimlik geliyor, bazıları aylarca oradan oraya dolaşıyor. Yani bu işçinin örgütlenmesi doğası gereği çok zor. Birtakım eylemler oldu, bunlarda dayabaşılar iş bırakma eylemleri konusunda yine kilit roldeydi. Ancak eylemler sendikalarla örgütlenme veya üreticilerle birlikte hareket etme şeklinde gerçekleşmedi. Bölgesel örnekler var ancak genel bir hareketin olmamasının en önemli sebebi bence hem işin doğası gereği geçici olması hem de kayıt dışı bir gruptan bahsediyor olmamız. Hiçbiri sigortalı işçi değil, kimisinin yeşil kartı var kimisinin yok. Üreticiler kısmı daha farklı bir kesim; Çiftçi-Sen altında örgütleniyorlar, Ziraat Odaları içerisinde daha aktifler... Bu dağınıklık kimi zaman fındığı yola dökmek gibi bir patlamaya yol açıyor. Yine de bu hareketler genellikle fiyatlara karşı bir öfkeyle gerçekleşiyor ve süreklilik sağlamıyor. Bu biraz da 1980'lerden itibaren işçilere vurulan darbenin köylülere yansması.

BURAK GÜREL: Elbette Türkiye'deki durum 1980'lerden itibaren yaşananlarla ilgili. Ancak Deniz Pelek'in bahsettiği anlık tepkiler bazen çok büyük çiftçi eylemlerine de yol açabiliyor. Örneğin 2006'da Ordu'da yaşanan büyük eylem, Türkiye tarihinin en büyük çiftçi hareketlerindendi.¹⁸ Bu eylemler zaman zaman çok başarılı sonuçlar alıyor. Türkiye'de devlet 1980'den itibaren her istediğini yaptı ve çiftçiler buna karşı koyamadı, diyemeyiz. Burada bir diğer soru da şu: Neden çiftçiler kalıcı büyük bir hareket yaratamıyorlar? Hindistan ve Türkiye karşılaştırması yapacak olursak Türkiye'de işsizliğin yapısal bir sorun olmasına rağmen kentler, göç eden insanları bir şekilde içine aldı ve almaya devam ediyor. Hindistan'da kırsal nüfus hâlâ toplam nüfusun üçte ikisini oluşturuyor. Yani 1 milyar 380 milyon nüfuslu ülkede kentsel gecekondular mahallelerine, gettolarına ve kentsel

işsizlik sorununa rağmen nüfus büyük ölçüde kırdaki çünkü kentlerin bu kadar çok insanı içinde barındırması neredeyse imkânsız. Bu da yapısal olarak daha büyük tepkilerin verilmesiyle sonuçlanıyor. Dünya çapında solun gerilemesine rağmen, ki Hindistan'da da durum böyle, hâlâ ciddiye alınması gereken sol örgütlenmeler ve hareketler var. Bu nedenle son dönemdeki çiftçi eylemleri çok geniş bir kitleden destek alıp hükümeti sıkıştırabilirdi. Hindistan'da tarım eklenli ciddi toplumsal hareketlerin görünür gelecekte devam etmesi olasıdır yüksek.

6. Açık Radyo'nun kurucusu, iklim aktivisti.
7. Hilal Elver'in özel rapörtörlüğünü üstlendiği Birleşmiş Milletler raporları için bkz. *Gıda Hakkına Dair Özel Rapörtör Raporu* (A/HRC/43/44); *Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Gıda Hakkı* (A/74/164); *Pestisitlerin Gıda Hakkı Üzerindeki Etkileri* (A/HRC/34/48); *Adaletle Erişim ve Gıda Hakkı: İleriye Giden Yol* (A/HRC/28/65); <https://hilalelver.org/resources/thematicreports/>.
8. FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO (2021), *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all*, Roma, FAO, <https://www.fao.org/3/cb4474en/cb4474en.pdf>.
9. Milan Urban Food Policy Pact'i üzerine bkz. <https://www.milanurbanfoodpolicy.org/>.

2. Beslenmenin Sürdürülebilirliği ve Soframızın Ekonomi-Politigi

1. HLPE (2017), *Conceptual Framework of Food Systems for Diets and Nutrition*, <https://knowledge-uclga.org/IMG/pdf/hlpe-report-5530.pdf>.
2. Headey, Derek ve Harold Alderman (2019), "The Relative Caloric Prices of Healthy and Unhealthy Foods Differ Systematically across Income Levels and Continents", *Journal of Nutrition*, 149(1): 2020-33.
3. Global Panel (2016), "The Cost of Malnutrition: Why Policy Action is Urgent", Londra, Global Panel on Agriculture and Food Systems for Nutrition, <https://glopan.org/sites/default/files/pictures/CostOfMalnutrition.pdf>.
4. WHO (2021), *Obesity and Overweight*, <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>.
5. Steffen, Will, Katherine Richardson, Johan Rockström ve diğ. (2005), "Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet", *Science*, 347(6223):1259855. doi: 10.1126/science.
6. Crippa, Monica, Diego Guizzardi, Marilena Muntean ve diğ. (2018), "Grid-locked Emissions of Air Pollutants for the Period 1970-2012 within EDGAR v4.3.2", *Earth Syst. Sci. Data*, 10(4): 1987-2013.
7. Steffen ve diğ. (2005), a.g.y.
8. United Nations (2021), *The United Nations World Water Development Report: Valuing Water*, <https://www.google.com/search?q=The+United+Nations+World+Water+Development+Report%3A+Valuing+Water&oeq=The+United+Nations+World+Water+Development+Report%3A+Valuing+Water&q=chrome..69i57.3512j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.
9. *Extinctions per million species-years* – Milyon tür-yıl kaybı: Bir milyon tür varsa her yıl bir tanesi eksilmekte, ya da tek bir tür varsa o da bir milyon yılda yok olmakta, temelli bir endekstir.
10. [https://www.nhm.ac.uk/our-science/data/biodiversity-indicators/about-the-biodiversity-intactness-index.html#:~:text=TheBiodiversityIntactnessIndex\(BII,givenarea%2Cdespitehumanimpacts](https://www.nhm.ac.uk/our-science/data/biodiversity-indicators/about-the-biodiversity-intactness-index.html#:~:text=TheBiodiversityIntactnessIndex(BII,givenarea%2Cdespitehumanimpacts).

11. A.g.y.
12. EAT – Lancet Commission (2020), *Healthy Diets from Sustainable Food Systems: Food, Planet, Health*, https://eatforum.org/content/uploads/2019/07/EAT-Lancet_Commission_Summary_Report.pdf.
13. TÜİK (2021), *Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2019*.
14. https://nutritiondata.self.com/help/nutrient-balance-indicator#:~:text=The_Nutrient_Balance_Indicator™,healthier_and_more_nutritionally_balanced.
15. OECD (2022), *Overweight or Obese Population*, <https://data.oecd.org/health-risk/overweight-or-obese-population.htm>.
16. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2019), *Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması*, Ankara.
17. Beslenme rehberi için bkz. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Turkiye_Beslenme_Rehberi_TUBER_18_04_2019.pdf.
18. Polanyi, Karl (1944/2001), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press, 2. Basım (Türkçesi: *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim, 2006).
19. Weber, Max (1919/1965), *Politics as a Vocation*, Philadelphia: Fortress Press.
20. FAO (2021), *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: The World is at a Critical Juncture*, <https://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition>.
21. <https://m.bianet.org/bianet/iklim-krizi/248195-iklim-krizine-direncli-bir-gida-tarim-sistemi-nasil-mumkun>.
22. <https://www.businessinsider.com/western-quinoa-demand-raises-prices-in-bolivia-2013-1>.

3. Gıda Sisteminin Kilit Özneleri: Çiftçiler, Yarı-Zamanlı Çiftçiler, Mevsimlik İşçiler ve Diğerleri

1. Sainath, Palagummi (2014), "Maharashtra Crosses 60,000 Farm Suicides", *Rural India Online* (21 Temmuz 2014), <https://ruralindiaonline.org/en/articles/maharashtra-crosses-60000-farm-suicides/>.
2. Bu söyleşinin yapıldığı tarihte eylemler devam ediyordu. İsrarlı eylemlerin sonunda hükümet geri adım atmak zorunda kaldı. Başbakan Narendra Modi 19 Kasım 2021'de tarım yasalarının geri çekildiğini duyurdu.
3. Gupta, Nitin (2016), "Decline of Cultivators and Growth of Agricultural Labourers in India from 2001 to 2011", *International Journal of Rural Management*, 12(2): 179-98.
4. Gürel, Burak, Bermal Küçük ve Sercan Taş (2019), "The Rural Roots of the Rise of the Justice and Development Party in Turkey", *The Journal of Peasant Studies*, 46(3): 457-79.
5. TÜİK *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 1980-2019*.

6. Yıldırım, Uygur Dursun (2016), "Karadeniz'de Çay ve Fındık Üretiminde Göçmen İşgücünün Etnikleşme Süreçleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 52: 191-210; Duruiz, Deniz (2015), "Embodiment of Space and Labor: Kurdish Migrant Workers in Turkish Agriculture", *The Kurdish Issue in Turkey: A Spatial Perspective* içinde, Zeynep Gambetti ve Joost Jongerden (haz.), Londra: Routledge, s. 289-308; Dedeoğlu, Saniye (2022), "Cultivating Precarisation: Intersecting Vulnerabilities of Syrian Refugees in the Turkish Agricultural Sector", *Work, Employment and Society*, 36(2), doi.org/10.1177/09500170211041298.
7. Pelek, Deniz (2022), "Ethnic Residential Segregation among Seasonal Migrant Workers: From Temporary Tents to New Rural Ghettos in Southern Turkey", *The Journal of Peasant Studies*, 49(1): 54-77.
8. Adaman, Fikret, Duygu Avcı, Umut Kocagöz ve Gökçe Yeniev (2021), "İklim Krizine Dirençli Bir Gıda-Tarım Sistemi Nasıl Mümkün?" *Bianet*, <https://m.bianet.org/bianet/iklim-krizi/248195-iklim-krizine-direncli-bir-gida-tarim-sistemi-nasil-mumkun>.
9. Tarım yasalarının geri çekilmesinden birkaç gün sonra BJP hükümetinin Tarım Bakanı Narendra Singh Tomar'ın suç olmaktan çıkarılması talebini de kabul ettiklerini açıkladı. Bkz. Jain, Jinit (2021), "Govt Accepted Demands to Decriminalise Jashn-e-Parali along with Repealing the Farm Laws: Why the Centre Should Change Rules of Engagement", *Opindia*, <https://www.opindia.com/2021/11/stubble-burning-decriminalised-why-govt-should-alter-rules-of-engagement/>.
10. Boğaziçi Üniversitesi Soma Araştırma Grubu Raporu (2015), *Ge-li-yo-rum Diyen Facia*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
11. Pelek, Deniz (2010), "Seasonal Migrant Workers in Agriculture: The Cases of Ordu and Polatlı", yayımlanmamış lisansüstü tezi: Boğaziçi Üniversitesi.
12. Pelek, Deniz (2019), "Migrant Workers in Turkish Agriculture: Patterns of Mobility and Dispossession", yayımlanmamış doktora tezi: Boğaziçi Üniversitesi ve Paris-8 Üniversitesi.
13. Dedeoğlu, Saniye (2016), *Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durum Raporu Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine*, Ankara: Kalkınma Atölyesi; Semerci, Pınar, Emre Erdoğan ve Sinem Kavak (2014), *Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014 Araştırma Raporu*, Hayata Destek İnsani Yardım Derneği, İstanbul; Pelek, Deniz (2019), "Syrian Refugees as Seasonal Migrant Workers: Re-Construction of Unequal Power Relations in Turkish Agriculture", *Journal of Refugee Studies*, 32(4): 605-29.
14. Perrotta, Domenico ve Timothy Raeymaekers (2022), "Caporalato Capitalism. Labour Brokerage and Agrarian Change in a Mediterranean Society", *The Journal of Peasant Studies*, Doi: 10.1080/03066150.2022.2072213; Sacchetto, Devi ve Mimmo Perrotta (2014), "Migrant Farmworkers in Southern Italy: Ghettos, Caporalato and Collective Action", *Workers of the World*, 1(5): 75-98.

15. Turhan, Ethemcan, Giorgos Kallis ve Christos Zografos (2019), "Power Asymmetries, Migrant Agricultural Labour and Adaptation Governance in Turkey: A Political Ecology of Double Exposures", *Facing Hydrometeorological Extremes: A Governance Issue* içinde, Isabelle La Jeunesse (haz.), New York: Wiley, s. 261-82; Turhan, Ethemcan, Christos Zografos ve Giorgos Kallis (2015), "Adaptation as Biopolitics: Why State Policies in Turkey Do Not Reduce the Vulnerability of Seasonal Agricultural Workers to Climate Change", *Global Environmental Change*, 31: 296-306; Turhan, Ethemcan (2011), "Karpuzlar ve İnsanlar Hakkında: Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçiliğinin Tarımdaki Neoliberal Dönüşümün Politik Ekolojisi Yolunda", *Praksis*, 25: 69-86.
 16. Kalkınma Atölyesi (2019), *Yağmur, Çamur ve Çıplak Ayaklar Adana Ovası Su Taşkınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Çocuklarına Etkileri Vaka Analizi*, Ankara.
 17. Bu konuda temel bir başvuru kaynağı için bkz. Hussain, Athar ve Keith Tribe (1983), *Marxism and the Agrarian Question* (ikinci baskı), Londra ve Basingstoke: The MacMillan Press.
 18. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin fındık hasadı döneminde taban fiyatı açıklamaması nedeniyle fındığın piyasadaki fiyatının önemli ölçüde düşmesine tepki olarak 31 Temmuz 2006'da Ordu'da yaklaşık 100 bin çiftçinin katıldığı büyük bir miting yapıldı. Miting sırasında çiftçiler Ordu-Samsun karayolunu saatlerce trafiğe kapattılar. 2007 seçimlerinden önce hükümet fındık taban fiyatını ciddi ölçüde artırdı, çiftçilerin devletten birkaç yıldır birikmiş olan alacaklarını ödedi ve mevcut yıla ait alacakların peşin ödenmesini sağladı. 2007 seçimlerinde AKP bölgede büyük bir zafer kazandı. Bu süreç hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Gürel ve diğ. (2019), *a.g.y.*
- 4. Tarım ve Gıda Sektöründeki Değer ve Tedarik Zincirinin Ekonomi-Politiji**
1. Akder, A. Halis, Erol H. Çakmak, Bora Sürmeli ve Serkan Veziroğlu (2020), *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Tarım ve Gıda Sektörünün Analizi*, "Piyasa Yapısı, Aracılık Faaliyetleri ve Tarımsal Örgütlenme", İstanbul: TÜSİAD.
 2. Mevcut 5957 sayılı "Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun" 1 Ocak 2012 tarihinde yürürlüğe girdi. Gıda fiyatlarında yaşanan artışlar nedeniyle Ticaret Bakanlığı önderliğinde bir süredir yeni hal yasası çalışmaları sürdürüyor. Mayıs 2022 itibarıyla yasa üzerindeki çalışmaların sonuna gelindiği yönünde haberler çıktı.
 3. Derya Nizam'ın coğrafi işaretler üzerine çalışmaları için bkz. Nizam, Derya ve Fatih Tatari (2022), "Rural Revitalization through Territorial Distinctiveness: The Use of Geographical Indications in Turkey", *Journal of Rural Stu-*